

Vergaderjaar 2025–2026

35 334

Problematiek rondom stikstof en PFAS

CK

VERSLAG VAN EEN SCHRIFTELIJK OVERLEG

Vastgesteld 16 juni 2026

De vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit¹ heeft schriftelijk overleg gevoerd met de Minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur over **de rapportages over monitoring en evaluatie van het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering (PSN)**. Bijgaand brengt de commissie hiervan verslag uit. Dit verslag bestaat uit:

- De uitgaande brief van 20 mei 2026.
- De antwoordbrief van 15 juni 2026.

De griffier van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit,
Wolf

¹ Samenstelling:

Van Aelst-Den Uijl (SP), Baumgarten (JA21), Beukering (Fractie-Beukering), Fiers (GroenLinks-PvdA), Van Gasteren (Fractie-Van Gasteren), Van der Goot (OPNL), Van Gurp (GroenLinks-PvdA) (ondervoorzitter), Holterhues (ChristenUnie), Janssen-van Helvoort (GroenLinks-PvdA), Jaspers (BBB), Kanis (D66), Kemperman (FVD), Van Kesteren (PVV), Kluit (GroenLinks-PvdA), Van Knapen (BBB), Van der Linden (VVD), Van Meenen (D66), Nicolai (PvdD), Oplaat (BBB) (voorzitter), Perin-Gopie (Volt), Rietkerk (CDA), Van Rooijen (50PLUS), Straus (VVD), Steenkamp (CDA), Thijssen (GroenLinks-PvdA), Visseren-Hamakers (Fractie-Visseren-Hamakers), De Vries (SGP), Walenkamp (Fractie-Walenkamp)

BRIEF VAN DE VOORZITTER VAN DE VASTE COMMISSIE VOOR LANDBOUW, NATUUR EN VOEDSELKWALITEIT

Aan de Minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur

Den Haag, 20 mei 2026

De leden van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit hebben met belangstelling kennisgenomen van uw brief van 12 maart 2026 ter aanbieding van de rapportages in het kader van Monitoring en Evaluatie Stikstofreductie en Natuurverbetering.² Naar aanleiding hiervan hebben de leden van de fracties van **GroenLinks-PvdA** en de **BBB** een aantal vragen en opmerkingen. De fractieleden van de SP, PvdD en Fractie-Visseren-Hamakers sluiten zich aan bij de gestelde vragen door de fractieleden van GroenLinks-PvdA.

Vragen en opmerkingen door de fractieleden van GroenLinks-PvdA

Het programma stikstofreductie en natuurherstel levert 10–15% van de reductie die beloofd werd.³ De leden van de GroenLinks-PvdA-fractie zijn daar niet bepaald verbaasd over, want dit zat er dik in toen het programma werd aangekondigd. De eerste vraag is dan ook: wat leert u van het falen van het programma bij het realiseren van de doelstellingen in de voorbije jaren?

Deze leden stellen dat de regering al jarenlang kiest voor een gedecentraliseerde aanpak. Onder het kabinet-Schoof is een groot deel van de maatregelen stil komen te liggen of zelfs ingetrokken. Een belangrijke vraag is dan ook hoe u lokaal snel vaart kan maken. Bent u bereid om de instrumenten van de Omgevingswet dwingend in te zetten om doelbereik sneller in zicht te brengen? Bijvoorbeeld door het instellen van minimale verplichte hydrologische condities bij verschillende type grondsoorten. Het is immers allang bekend welke waterstanden een betere instandhouding van soorten en habitats kan realiseren. Waterschappen en provincies slagen er echter vaak niet in die benodigde waterstanden door te voeren. Rijksregie kan deze stilstand doorbereken, bijvoorbeeld in N2000-gebieden en de bufferzones. Bent u dit met deze leden eens? Zo ja, zijn er nog andere verplichte instrumenten die u kunt inzetten om het gebrekkige politieke uitvoeringstempo op te voeren?

Uitstel van realisatie van de doelen is catastrofaal voor de natuur. De regering heeft aangegeven de doelen te willen opschuiven. Welke habitats zullen hierdoor permanent voor onze toekomstige generaties verloren gaan? Welke soorten worden hierdoor bedreigd met uitsterven? En welke soorten zullen op de lijst met meest bedreigde soorten komen te staan?

Hoe komt u in toekomstige voorstellen tot een realistische en doelmatige aanpak? Bent u bereid adviezen van adviesorganen zoals de Algemene Rekenkamer, het Planbureau voor de Leefomgeving en de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur direct op te volgen? Een fors aantal van de maatregelen rendeert immers minder dan verwacht. Deze leden hebben echter altijd al, met onderbouwing, aangeven dat beoogde maatregelen veel te optimistisch werden ingeschat. Er is dus grote nood aan meer realisme in het beleid van de regering.

² Kamerstukken I 2025/26, 35 334, Cl.

³ PBL e.a., «Monitoring en evaluatie van het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering, Syntheserapport 2026», p. 6 en 26.

Kunt u puntsgewijs ingaan op aspecten die bepaalde maatregelen nog redelijke hebben doen renderen op het vlak van stikstofreductie en daarbij aangeven welke aspecten u in het nieuwe beleid in de basis gaat meenemen:

- locatiespecifieke maatregelen (nabij Natura2000) doen het beter dan generieke maatregelen;
- bij maatregelen zonder wettelijke basis waarin genormeerd wordt (bijvoorbeeld voer). Een maatregel op individuele bedrijven wordt te weinig (in relatie tot de verwachting) opgepakt.

Als u bij bepaalde aspecten van beleidsmaatregelen niet meer regie en dwang gaat hanteren, kunt u dan inhoudelijk beargumenteerd aangeven waarom niet?

Zolang er geen stikstofreductie plaatsvindt, is er vrijwel geen ruimte voor vergunningen. Zolang er vrijwel geen ruimte is voor vergunningen kunnen er geen ingrijpende wijzigingen in bedrijfsvoering bij boeren plaatsvinden. Hoe gaat u deze Catch-22 doorbreken?

Het uitkopen van bedrijven zonder opvolger is dus (zo blijkt wederom) een bijzonder dure wijze om marginale stikstofreductie te realiseren. Zeker wanneer er geen directe koppeling wordt gelegd naar omvang van het bedrijf of de omvang van de depositie in N2000-gebieden. Dit is een punt dat de Algemene Rekenkamer al meerdere keren gemaakt heeft maar waar regering op regering toch aan blijft vasthouden. Daarbovenop komt nog dat in de praktijk veel vrijkomende grond vervolgens verpacht wordt, en de waterkwaliteit noch de natuur er in de praktijk op vooruit gaat vanwege een toename van middelengebruik dan wel intensievere verdroging. Bent u daarom bereid om een verkenning te doen naar een regeling die geënt is op een goede pensioneringsregeling voor boeren zonder opvolger, in combinatie met recht van eerste opkoop voor provincies en gemeenten? Dit zodat de grond die door uitkoop beschikbaar komt, daadwerkelijk kan worden ingezet voor een versnelde transitie naar duurzame landbouw en broodnodig natuurherstel.

Bent u voornemens om heldere langetermijnperspectieven voor mobiliteit te schetsen via regulerende beleidskaders, zoals wordt aangeraden bij de monitoring en evaluatie van het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering?⁴

Vragen en opmerkingen door de fractieleden van de BBB

De leden van de BBB-fractie maken zich ernstige zorgen over de toenevende sociale, economische en maatschappelijke gevolgen van het huidige beleid voor inwoners, ondernemers en gezinnen op het Nederlandse platteland.

Hoewel de rapportages uitgebreid ingaan op ecologische doelstellingen en natuurindicatoren, constateren de leden van de BBB-fractie dat de effecten op leefbaarheid, werkgelegenheid, bestaanszekerheid en sociale cohesie in landelijke gebieden onderbelicht blijven. Tegen deze achtergrond hebben deze leden de volgende vragen.

Kunt u inzichtelijk maken hoeveel agrarische familiebedrijven sinds de invoering van het stikstofbeleid zijn gestopt of hebben aangegeven geen bedrijfsopvolging mogelijk te zien, uitgesplitst per provincie?

⁴ PBL e.a., «Monitoring en evaluatie van het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering, Syntheserapport 2026», p. 9.

In hoeverre erkent u dat voortdurende onzekerheid over vergunningverlening, emissienormen en juridische procedures leidt tot sociale ontwrichting op het platteland, waaronder stress, psychische problemen en verminderde toekomstperspectieven voor boerengezinnen?

Welke concrete indicatoren gebruikt u om de sociale effecten van het stikstof- en PFAS-beleid op leefbaarheid, sociale cohesie en voorzieningen in landelijke gebieden te meten?

Bent u bereid een onafhankelijke sociaaleconomische impactanalyse uit te voeren naar de gevolgen van het huidige stikstofbeleid voor werkgelegenheid, middenstand, scholen, verenigingen en zorgvoorzieningen in plattelandsregio's?

Hoe verklaart u dat regio's die economisch sterk afhankelijk zijn van de agrarische sector onevenredig hard worden geraakt, terwijl de effecten van buitenlandse stikstofdepositie en industriële emissies volgens veel bewoners onvoldoende worden meegenomen?

Welke maatregelen neemt u om te voorkomen dat jongeren het platteland verlaten doordat perspectief op agrarisch ondernemerschap en aanverwante werkgelegenheid verdwijnt?

Kunt u aangeven hoeveel investeringen in woningbouw, infrastructuur en lokale bedrijvigheid momenteel stilliggen als gevolg van stikstof- en PFAS-beperkingen, specifiek in landelijke gemeenten?

Hoe beoordeelt u het risico dat het verdwijnen van agrarische bedrijven leidt tot verdere verschraving van het voorzieningenniveau in dorpen, waaronder winkels, openbaar vervoer en basisscholen?

Waarom kiest u primair voor krimpmaatregelen in de landbouw, terwijl innovatieve technieken en doelsturing volgens veel ondernemers onvoldoende ruimte krijgen?

Bent u bereid een «plattelandstoets» in te voeren, waarbij nieuw stikstof- en PFAS-beleid vooraf wordt beoordeeld op sociaaleconomische gevolgen voor landelijke gebieden?

Welke gevolgen verwacht u voor de voedselproductie, voedselzekerheid en afhankelijkheid van import wanneer een substantieel deel van de Nederlandse landbouwproductie verdwijnt?

Kunt u toelichten hoe u voorkomt dat Nederlandse productie wordt vervangen door import uit landen met lagere milieu- en dierenwelzijnsnormen, waardoor wereldwijd mogelijk juist méér emissies ontstaan?

In hoeverre acht u het rechtvaardig dat boerenbedrijven met legaal verleende vergunningen alsnog geconfronteerd worden met ingrijpende beperkingen of beëindiging van hun bedrijfsvoering?

Welke mogelijkheden ziet u om PAS-melders, mkb-bedrijven en familiebedrijven sneller rechtszekerheid te bieden?

Waarom wordt in de monitoringrapportages vooral gestuurd op ecologische indicatoren, terwijl sociaal-economische indicatoren volgens de leden van de BBB-fractie onderbelicht blijven?

Bent u bereid expliciet te onderzoeken wat de gevolgen zijn van gedwongen bedrijfsbeëindiging voor mentale gezondheid, gezinsproblematiek en het aantal zelfdodingen binnen de agrarische sector?

Hoe verhoudt het huidige beleid zich volgens u tot het uitgangspunt van een vitaal platteland zoals vastgelegd in eerdere beleidsstukken en regionale ontwikkelagenda's?

Welke concrete garanties kunt u geven dat toekomstige generaties boeren nog een rendabele toekomst hebben in Nederland?

Kunt u toelichten waarom natuurdoelen in sommige gevallen zwaarder lijken te wegen dan het behoud van economische en sociale structuur in plattelandsgebieden?

Bent u bereid om bij toekomstige besluitvorming expliciet het maatschappelijk draagvlak onder inwoners van het platteland mee te wegen, en zo ja, op welke wijze?

Hoe voorkomt u dat de combinatie van stikstof-, klimaat-, water- en PFAS-maatregelen leidt tot een stapeling van lasten waardoor agrarische ondernemers financieel en sociaal vastlopen?

Welke lessen trekt u uit de signalen van provincies en gemeenten dat het huidige beleid leidt tot bestuurlijke stilstand, vergunningenproblematiek en verlies van vertrouwen in de overheid?

Kunt u uiteenzetten welke economische sectoren indirect geraakt worden door de krimp van de landbouw, zoals transport, loonwerk, techniek, veevoer, retail en horeca op het platteland?

Hoe beoordeelt u het risico op toenemende polarisatie tussen stad en platteland als gevolg van het huidige stikstofdebat?

Bent u bereid om, naast ecologische doelstellingen, ook harde sociaaleconomische randvoorwaarden op te nemen in toekomstige evaluaties van het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering?

Bent u bekend met de paradox dat Nederlandse boeren momenteel geconfronteerd worden met schaarste en extreem hoge prijzen voor kunstmest, waarvan de productie bovendien zeer energie-intensief is en gepaard gaat met een hoge CO₂-voetafdruk, terwijl zij tegelijkertijd hoogwaardige kunstmestvervangers (RENURE) produceren die zij vanwege knellende Europese regelgeving niet volledig mogen benutten?

Bent u bereid om, in het licht van de leveringszekerheid van nutriënten en de noodzakelijke energiereductie, bij de Europese Commissie met verhoogde urgentie te pleiten voor de onmiddellijke erkenning van RENURE als kunstmestvervanger bovenop de dierlijke mestnorm van 170 kg N/ha?

Kunt u bevestigen dat het maximaal inzetten van RENURE direct bijdraagt aan de strategische autonomie van de Europese landbouw doordat de afhankelijkheid van fossiele grondstoffen en aardgas voor kunstmestproductie wordt verkleind?

Welke concrete belemmeringen ziet u nog om op nationaal niveau, eventueel via een proefstatus of vooruitlopend op EU-besluitvorming, het gebruik van RENURE deze zomer al ruimer toe te staan ter vervanging van kunstmest?

De leden van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit zien met belangstelling uit naar uw reactie en ontvangen deze graag uiterlijk binnen vier weken na dagtekening van deze brief.

Voorzitter van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit,
G.J. Oplaat

**BRIEF VAN DE MINISTER VAN LANDBOUW, VISSERIJ, VOEDSEL-
ZEKERHEID EN NATUUR**

Aan de Voorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 15 juni 2026

Hierbij zend ik u de antwoorden op de vragen de leden van GroenLinks-PvdA en de BBB naar aanleiding van de rapportages over monitoring en evaluatie van het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering (PSN).

Minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur,
J. van Essen

Vragen door de fractieleden van GroenLinks-PvdA

1

Wat leert u van het falen van het programma bij het realiseren van de doelstellingen in de voorbije jaren?

Antwoord

Het kabinet werkt aan een samenhangende aanpak voor Landbouw, Natuur en Stikstof en komt rond de zomer met concrete voorstellen hieromtrent (TK 36 800-XIV-80). Bij de totstandkoming van dit pakket benut het kabinet ook de verschillende voorstellen, rapporten en evaluaties die de afgelopen periode zijn gepubliceerd, waaronder deze evaluatie van het PSN. Omdat besluitvorming over dit pakket nog niet heeft plaatsgevonden, kan ik nu niet expliciet ingaan op de wijze waarop de lessen uit de verschillende rapporten zijn betrokken bij de totstandkoming.

Wel vind ik het zinvol om nader te duiden waarom de opbrengst van het PSN tegenvalt. Een belangrijke reden is dat de kennisinstellingen (nog) geen (aanvullend) effect ramen voor verschillende maatregelen uit het programma waarvan een grotere reductie werd verwacht. Een voorbeeld is het verlagen van het ruweiwitgehalte in veevoer, waar vanuit het PSN met kennisdeling op is ingezet. De verwachting van de kennisinstellingen is dat dit gehalte inderdaad gaat dalen, maar dat deze afname slechts ten dele het gevolg is van de PSN-maatregel. Een ander voorbeeld is de implementatie van emissiearme stallen, waarvoor geldt dat de verwachte effecten nog niet zijn meegerekend, omdat de aanscherping van de normen voor ammoniakemissie is uitgesteld.

2

Bent u bereid om de instrumenten van de Omgevingswet dwingend in te zetten om doelbereik sneller in zicht te brengen? Bijvoorbeeld door het instellen van minimale verplichte hydrologische condities bij verschillende type grondsoorten.

Waterschappen en provincies slagen er vaak niet in die benodigde waterstanden door te voeren. Rijksregie kan deze stilstand doorberekenen, bijvoorbeeld in N2000-gebieden en de bufferzones. Bent u dit met deze leden eens? Zo ja, zijn er nog andere verplichte instrumenten die u kunt inzetten om het gebrekkige politieke uitvoeringstempo op te voeren?

Antwoord

Het kabinet erkent de noodzaak om snel maatregelen te nemen om tot natuurherstel en -verbetering te komen. Daarom wordt overwogen om nieuwe afspraken te maken met provincies en waterschappen over het nemen van maatregelen rondom Natura 2000-gebieden. Hieronder vallen ook maatregelen om te komen tot hydrologisch systeemherstel. Het nemen van deze maatregelen kan onderdeel zijn van een bredere zoneringsaanpak, waarin een combinatie van systeemherstelmaatregelen, normen en faciliterend instrumentarium kan helpen om drukfactoren weg te nemen en zo te komen tot een betere instandhouding van soorten en habitats. Hierbij kunnen de instrumenten van de Omgevingswet een rol spelen. De Kamer wordt over de besluitvorming van het kabinet voor de zomer geïnformeerd. Na de zomer gaan wij graag in gesprek met medeoverheden en andere partijen over hoe dit tot uitvoering kan komen.

3a

Uitstel van realisatie van de doelen is catastrofaal voor de natuur. De regering heeft aangegeven de doelen te willen opschuiven. Welke habitats zullen hierdoor permanent voor onze toekomstige generaties verloren gaan?

Antwoord

Om te voorkomen dat habitattypen en soorten verdwijnen, zijn lidstaten verplicht om maatregelen te nemen en over de voortgang te rapporteren in de zes-jaarlijkse habitatrichtlijn rapportage. Ook in Nederland worden de nodige maatregelen getroffen om te voorkomen dat habitattypen en soorten verdwijnen. Ondanks deze maatregelen verkeert een groot deel van de habitattypen en soorten volgens de meest recente habitatrichtlijn-rapportage (2025) in een slechte staat: van de 52 in Nederland beschermde habitattypen zijn 6 habitattypen in een staat waarbij duurzaam behoud voor de lange termijn momenteel kan worden gewaarborgd en voor 46 habitattypen kan dit duurzaam behoud in meer of minder mate niet worden gewaarborgd. Het duurzaam behoud wordt in de rapportage bepaald aan de hand van het oppervlak, het verspreidingsgebied, de toestand van het oppervlak en het toekomstperspectief. Bij 19 habitattypen is er sprake van een zeer ongunstige staat en een negatieve trend. Deze 19 habitattypen bevinden zich dus in de meest kritische staat en voor deze habitattypen is het momenteel het meest urgent om de nodige maatregelen te treffen en wordt op landelijk niveau geen positieve ontwikkeling verwacht. Wat ervoor nodig is om te voorkomen dat in de nabije toekomst habitattypen verloren gaan, hangt vaak af van meerdere factoren en kan bovendien per gebied verschillen, in veel gevallen speelt verlaging van de stikstofdepositie een belangrijke rol. Naast de te hoge stikstofdepositie spelen vaak ook andere knelpunten een belangrijke rol bij de slechte staat zoals hydrologie en versnippering, ook deze dienen te worden opgelost om duurzaam voorbehoud te realiseren. Voor meer specifieke informatie over de staat van habitattypen zie ook de korte samenvatting van de habitatrichtlijnrapportage voor habitattypen.

3b

Welke soorten worden hierdoor bedreigd met uitsterven?

Antwoord

Van de 91 soorten die in Nederland onder de habitatrichtlijn beschermd zijn, verkeren volgens de meest recente habitatrichtlijnrapportage 20 soorten zich in een staat waarbij duurzaam behoud voor de lange termijn momenteel kan worden gewaarborgd. Voor 55 soorten kan dit duurzaam behoud in meer of minder mate niet worden gewaarborgd en voor 16 soorten is dit onbekend. Voor 21 soorten is er sprake van een zeer ongunstige staat en een negatieve trend, deze soorten bevinden zich in een de meest kritische staat. Voor veel van deze soorten geldt dat het leefgebied in omvang is afgenomen en in kwaliteit achteruit is gegaan, voor een aantal soorten betekent dit dat ze nog maar op enkele plekken en met een kleine populatie omvang voorkomen. Om te voorkomen dat deze soorten verdwijnen in Nederland dient er te worden ingezet op de verbetering en uitbreiding van het leefgebied. Hierbij kan de verlaging van stikstofdepositie een belangrijke rol spelen voor de verbetering van het leefgebied maar dient ook te worden ingezet op herstellen van de omvang en verbinding van leefgebieden. Zie ook de *korte samenvatting van de habitatrichtlijnrapportage voor soorten*.

Welke soorten zullen op de lijst met meest bedreigde soorten komen te staan?

Antwoord

Op de Rode Lijst staan soorten die uit Nederland zijn verdwenen, of dreigen te verdwijnen. Het is een belangrijk instrument om de ontwikkeling van een soortgroep in Nederland te volgen. Reeds bestaande Rode Lijsten worden aan de hand van vaste criteria elke 10 jaar geactualiseerd. Omdat het hier om verschillende soortgroepen gaat, is er niet één Rode Lijst met bedreigde soorten. Het Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) publiceert jaarlijks nieuwe of geactualiseerde Rode Lijsten. Voor het meest recente overzicht van bedreigde soorten volgens de Rode Lijst criteria kunt u terecht op www.nederlandsesoorten.nl.

Om te voorkomen dat soorten op de rode lijst komen, dient er te worden ingezet op de verbetering en uitbreiding van het leefgebied en vermindering van drukfactoren. Welke dat zijn, verschilt per soort(groep), bij elke Rode Lijst wordt een basisdocument gepubliceerd waarin staat wat de grootste bedreigingen zijn voor deze soortgroep.

4

Hoe komt u in toekomstige voorstellen tot een realistische en doelmatige aanpak? Bent u bereid adviezen van adviesorganen zoals de Algemene Rekenkamer, het Planbureau voor de Leefomgeving en de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur direct op te volgen?

Antwoord

Het kabinet heeft de Tweede Kamer op 27 maart van dit jaar geïnformeerd over de uitgangspunten en structuur van de aanpak Landbouw, Natuur en Stikstof (TK 36 800 XIV, nr. 80), en verwacht voor de zomer te komen met een concreet maatregelpakket op deze onderwerpen. Het kabinet vindt het van belang, dat dit pakket bestaat uit maatregelen die doelmatig zijn en ook daadwerkelijk kunnen worden uitgevoerd. Daarom kiezen we ervoor, om de adviezen die de verschillende adviesorganen hebben opgesteld, te benutten bij de uitwerking van de aanpak, evenals andere relevante voorstellen, rapporten en evaluaties. Ook betrekken we uitvoeringsorganisaties, medeoverheden en maatschappelijke partijen nauw in het beleidsproces. Ik kan nu nog niet met u delen hoe deze adviezen worden benut, aangezien besluitvorming over het maatregelpakket nog moet plaatsvinden.

5

Kunt u puntsgewijs ingaan op aspecten die bepaalde maatregelen nog redelijk hebben doen renderen op het vlak van stikstofreductie en daarbij aangeven welke aspecten u in het nieuwe beleid in de basis gaat meenemen:

- locatiespecifieke maatregelen (nabij Natura2000) doen het beter dan generieke maatregelen;
- bij maatregelen zonder wettelijke basis waarin genormeerd wordt (bijvoorbeeld voer). Een maatregel op individuele bedrijven wordt te weinig (in relatie tot de verwachting) opgepakt.

Als u bij bepaalde aspecten van beleidsmaatregelen niet meer regie en dwang gaat hanteren, kunt u dan inhoudelijk beargumenteerd aangeven waarom niet?

Antwoord

Van de in uitvoering zijnde maatregelen waarvoor de effecten berekend konden worden, hebben de beëindigingsregelingen voor de veehouderij tot nu toe tot de meeste reductie geleid. Zoals ook in het rapport «Voortgang stikstofbronmaatregelen en verwachte effecten» is aangegeven, zijn de effecten het grootst wanneer de maatregel gericht is op bedrijven met de meeste depositie op Natura 2000-gebieden, of bedrijven gelegen in de buurt van Natura 2000-gebieden. Niet van alle maatregelen kon in het rapport van dit jaar al een berekening van de effecten gemaakt worden. Zie ook antwoord vraag 1.

In de kamerbrief van 27 maart heeft het kabinet de hoofdlijnen van de aanpak aangekondigd. Hierbij is bewust gekozen voor een combinatie van generieke én gebiedsgerichte inzet, en een combinatie van vrijwillige én normerende inzet. Ook kiest dit kabinet ervoor om de vrijwillige beëindigingsregelingen voort te zetten, en worden deze regelingen met het oog op de effectiviteit bovendien meer gericht op veehouderijlocaties in de buurt van Natura 2000-gebieden. Binnen de aanpak ligt er een regierol bij het Rijk, ook om de borging van de maatregelen te verzekeren. Het kabinet verwacht de Tweede Kamer rond de zomer te informeren over een nieuw maatregelpakket. Ik kan op dit moment nog niet nader ingaan op de vormgeving van dit pakket, omdat besluitvorming hierover nog moet plaatsvinden.

6

Zolang er geen stikstofreductie plaatsvindt, is er vrijwel geen ruimte voor vergunningen. Zolang er vrijwel geen ruimte is voor vergunningen, kunnen er geen ingrijpende wijzigingen in bedrijfsvoering bij boeren plaatsvinden. Hoe gaat u deze Catch-22 doorbreken?

Antwoord

De catch-22 is herkenbaar en daar moet een oplossing voor komen om ook via aanpassing van de bedrijfsvoering aan emissiereductie te kunnen gaan werken. In de Ministeriële Taskforce wordt gewerkt aan een pakket van maatregelen om de druk op natuurgebieden van stikstof te verminderen. Onderdeel van dat pakket is ook het verduurzamen van activiteiten. Het kabinet werkt aan juridische routes om dit te faciliteren, waarbij wordt geleerd van aanpakken in provincies zoals Noord-Brabant en Gelderland. In de brief, waarin we het maatregelpakket aanbieden, zullen we nader ingaan op de oplossingsrichtingen. Alle routes vragen zorgvuldige juridische onderbouwing, maar bieden perspectieven voor ondernemers die willen verduurzamen.

7

Bent u bereid om een verkenning te doen naar een regeling die geënt is op een goede pensioneringsregeling voor boeren zonder opvolger, in combinatie met recht van eerste opkoop voor provincies en gemeenten? Dit zodat de grond die door uitkoop beschikbaar komt, daadwerkelijk kan worden ingezet voor een versnelde transitie naar duurzame landbouw en broodnodig natuurherstel.

Antwoord

Deelnemers aan de landelijke beëindigingsregelingen, zoals de Lbv-regelingen, ontvangen een vergoeding voor de onomkeerbare beëindiging van een veehouderijlocatie. Zij kunnen zelf bepalen waar zij deze vergoeding aan besteden. Gedacht kan worden aan het aflossen van

leningen, investeren in een nieuwe bedrijfstak, of een oudedagsvoorziening. Op grond van het Europese steunkader voor de beëindiging van productiecapaciteit en op basis van het gelijkheidsbeginsel is het niet mogelijk om een regeling op te stellen die gericht is op de eigenschappen van een ondernemer en dus ook niet op het al dan niet hebben van een opvolger.

Het Europese staatssteunkader voor de sluiting van productiecapaciteit, waar beëindigingsregelingen aan moeten voldoen, stelt strikte voorwaarden aan de opname van cultuurgrond in beëindigingsregelingen. Deze vereisen namelijk dat de cultuurgrond voor tenminste 20 jaar wordt bebost of in natuurgebied wordt omgezet. Deze grond kan dan ook niet meer worden ingezet voor, bijvoorbeeld, extensivering. Dit tezamen met het grote financiële beslag dat opname van grond in de regelingen met zich brengt en de verwachte negatieve weerslag op deelname (ten koste van het doelbereik) maken dat landbouwgrond niet is of wordt opgenomen in beëindigingsregelingen. Om deze reden en de reden in de eerste alinea is het dan ook niet mogelijk een type beëindigingsregeling te maken zoals in de vraag geschetst.

Om grond beschikbaar te krijgen voor extensivering en natuurherstel worden andere instrumenten ingezet. Zo kan een stopper de landbouwgrond aan een gemeentelijke, een provinciale of de nationale grondbank aanbieden, en kunnen medeoverheden op grond van de omgevingswet eisen stellen aan het toekomstig gebruik van de betrokken gronden.

8

Bent u voornemens om heldere langetermijnperspectieven voor mobiliteit te schetsen via regulerende beleidskaders, zoals wordt aangeraden bij de monitoring en evaluatie van het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering?

Antwoord

Via de beleidskaders van het klimaatbeleid wordt binnen de sector mobiliteit gewerkt aan het volledig uitfasen van het gebruik van fossiele brandstoffen. In 2050 moet de sector mobiliteit helemaal klimaatneutraal zijn. Maatregelen uit het klimaat- en luchtkwaliteitsbeleid verminderen ook effectief de stikstofuitstoot in de sector. Aanvullend hierop is het kabinet voornemens, een bindend NO_x-emissiedoel voor 2035 in de Omgevingswet op te nemen.

Vragen van de fractieleden van BBB

9

Kunt u inzichtelijk maken hoeveel agrarische familiebedrijven sinds de invoering van het stikstofbeleid zijn gestopt of hebben aangegeven geen bedrijfsopvolging mogelijk te zien, uitgesplitst per provincie?

Antwoord

Deze informatie kan niet worden opgeleverd, omdat niet wordt bijgehouden of veehouders die deelnemen aan landelijke beëindigingsregelingen een familiebedrijf voeren. Ook is er geen centraal meldpunt waar ondernemers kunnen aangeven dat bedrijfsopvolging ontbreekt. De regelingen zijn immers niet specifiek gericht op familiebedrijven of ondernemers zonder bedrijfsopvolger.

In hoeverre erkent u dat voortdurende onzekerheid over vergunningverlening, emissienormen en juridische procedures leidt tot sociale ontwrichting op het platteland, waaronder stress, psychische problemen en verminderde toekomstperspectieven voor boerengezinnen?

Antwoord

Ik herken dat er sprake is van stress, psychische problemen en zorgen over toekomstperspectief, zeker bij boeren en hun gezinnen. Dit volgt ook uit de laatste rapportage van het PBL, het RIVM en de WUR, waarin wordt geconstateerd dat de combinatie van rechterlijke uitspraken, ruimtelijke claims op het landelijk gebied, onzekerheid over vergunningverlening en veranderingen in beleid tot spanningen tussen belanghebbenden leiden en psychosociale gevolgen voor betrokken ondernemers kunnen hebben. Hoewel er op dit moment geen aanwijzingen zijn dat sprake is van sociale ontwrichting op het platteland, is dit een thema dat het kabinet goed in de gaten houdt.

Het kabinet beoogt met de komende aanpak een doorbraak te realiseren en duidelijkheid en ondersteuning te bieden. Op diverse manieren wordt reeds ondersteuning geboden, bijvoorbeeld via zaakbegeleiding en de pilots sociaaleconomische begeleiding. Ook is er TABOER, dat gericht is op het doorbreken van het taboe rond mentale problemen bij boeren en tuinders. Ook staat het Rijk voortdurend in contact met medeoverheden om een vinger aan de pols te houden, ook wat betreft deze thema's.

11

Welke concrete indicatoren gebruikt u om de sociale effecten van het stikstof- en PFAS-beleid op leefbaarheid, sociale cohesie en voorzieningen in landelijke gebieden te meten?

Antwoord

Voor de sociaaleconomische effecten binnen het Psn is gebruik gemaakt van de CBS Brede Welvaart Indicatoren (zie Dossier Brede welvaart en de Sustainable Development Goals op www.cbs.nl) om de sociaaleconomische effecten in kaart te brengen. Deze brede welvaartsindicatoren onderscheiden acht thema's die inzicht bieden in de gesteldheid van het subjectief welzijn. Dit betreft materiële welvaart, gezondheid; arbeid en vrije tijd, leefomgeving en wonen en samenleving en milieu. In de meest recente rapportages zijn deze gegroepeerd in de deelonderwerpen werkgelegenheid en economie, regionale effecten, leefomgeving en gezondheid, en effecten op maatschappelijke activiteiten.

12

Bent u bereid een onafhankelijke sociaaleconomische impactanalyse uit te voeren naar de gevolgen van het huidige stikstofbeleid voor werkgelegenheid, middenstand, scholen, verenigingen en zorgvoorzieningen in plattelandsregio's?

Antwoord

De sociaaleconomische gevolgen van het stikstofbeleid worden al door het onafhankelijke Planbureau voor de Leefomgeving in kaart gebracht, als onderdeel van Monitoring en Evaluatie Stikstofreductie en Natuurverbetering. In het laatste rapport lag de focus op hoe de in uitvoering zijnde maatregelen doorwerken op bedrijven, werkgelegenheid, toegevoegde

waarde, gezondheid, ecosysteemdiensten en vergunningverlening. Dit onderzoek kent wel een beperking, namelijk dat sommige effecten van het stikstofbeleid boven op langer lopende veranderingen in het landelijk gebied en in de agrosector komen. Voorbeelden van dergelijke ontwikkelingen zijn migratiepatronen, verschuivingen in de (regionale) economie en het veranderende ruimtegebruik. Daarbij is dus sprake van een stapeling van (regionale) ontwikkelingen, die slechts gedeeltelijk het gevolg zijn van het stikstofbeleid. In het rapport is dit toegelicht. Het kabinet zal ook de komende tijd mogelijke sociaaleconomische effecten scherp in de gaten houden en daarover ook in nauw contact staan met de medeoverheden. Aandacht voor sociaaleconomische effecten ziet het kabinet ook als een essentieel onderdeel van het beleid om landbouw en natuur in evenwicht te brengen en de vergunningenproblematiek op te lossen. Daarbij kan ook worden voortgebouwd op de sociaaleconomische impactanalyses die verschillende provincies de afgelopen periode al hebben uitgevoerd in relatie tot hun gebiedsgerichte aanpak. Er is derhalve al veel opgeleverd en er is lopend en periodiek onderzoek naar het optreden van dergelijke effecten. Ook loopt er op initiatief van LVVN en de Europese Commissie het plattelandsbeleidsonderzoek door de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, dat benut kan worden voor toekomstig plattelandsbeleid.

13

Hoe verklaart u dat regio's die economisch sterk afhankelijk zijn van de agrarische sector onevenredig hard worden geraakt, terwijl de effecten van buitenlandse stikstofdepositie en industriële emissies volgens veel bewoners onvoldoende worden meegenomen?

Antwoord

Stikstof afkomstig uit het buitenland (en van internationale zeescheepvaart) vormt inderdaad een grote bron van depositie in de Nederlandse Natura-2000 gebieden in de grensregio. De laatste Monitoringsrapportage laat, net als voorgaande jaren, in de prognoses een dalende trend zien van buitenlandse stikstofdeposities in Nederland, maar dit is mogelijk minder zichtbaar of duidelijk voor bewoners. Daarnaast stoot Nederland meer stikstof uit naar de landen om ons heen, dan er binnenkomt. De grenseffecten van het emissiebeleid van onze buurlanden hebben desondanks mijn aandacht. Samen met de grensprovincies, die hierbij een cruciale rol spelen, ben ik daarom in gesprek met Vlaanderen en Duitsland, zowel op federaal als deelstaatniveau. Zo heb ik met Vlaanderen afspraken gemaakt over het verder inzichtelijk maken van de effecten van beleid op het verminderen van emissies en deposities aan weerszijde van de grens. Ook werken het RIVM en zijn Duitse counterpart UBA aan een studie over de grensoverschrijdende effecten van stikstof, de wet- en regelgeving en meet- en monitoringsmethodologie, in opdracht van mijn departement en de Duitse tegenhanger BMUV. Het globale beeld zoals dat uit verschillende onderzoeken volgt, is overigens dat het effect van maatregelen op werkgelegenheid en de toegevoegde waarde van het agrocomplex voor Nederland als geheel naar verwachting beperkt is. Er zullen wel regionale verschillen optreden en in regio's waar de agrarische sector relatief groot is en de opgave voor stikstofreductie ook, kunnen inderdaad de (sociaaleconomische) effecten omvangrijker zijn. Dat geldt ook in gemeenten waar het relatieve belang van de veehouderij voor de werkgelegenheid en toegevoegde waarde groot is. Tegelijkertijd kan ook een verplaatsing plaatsvinden naar nieuwe economische activiteiten, die het negatieve effect gedeeltelijk tenietdoet. Ook sociaaleconomische maatregelen kunnen hierbij helpen.

Welke maatregelen neemt u om te voorkomen dat jongeren het platteland verlaten doordat perspectief op agrarisch ondernemerschap en aanverwante werkgelegenheid verdwijnt?

Antwoord

Perspectief voor jongeren op het platteland hoeft niet alleen te liggen in agrarisch ondernemerschap. Tegelijkertijd ondersteun ik jongeren die kiezen voor een toekomst in de landbouw en groene sector. Zo wordt via het Groenpact gewerkt aan goed onderwijs en een sterke aansluiting op de arbeidsmarkt, met aandacht voor duurzaam ondernemerschap, nieuwe verdienmodellen en innovatieve technologieën. Ook is dit voorjaar een subsidieregeling EIP generatievernieuwing opengesteld voor innovatieve samenwerkingsprojecten die het voor jonge en nieuwe landbouwers makkelijker maken om een bedrijf te starten of over te nemen (Staatscourant 2025, 7535 | Overheid.nl > Officiële bekendmakingen). Daarbij gaat het bijvoorbeeld om betere toegang tot grond en financiering, het ontwikkelen van toekomstbestendige verdienmodellen, mentoring en kennisuitwisseling tussen generaties. De rol van jonge landbouwers bij het vitaal houden van het platteland is van groot belang. Om deze reden is in het coalitieakkoord afgesproken, dat vestigingssteun beschikbaar blijft tot 2035 voor jonge landbouwers, zodat zij beter in staat zijn een eigen (agrarisch) bedrijf te starten of een bestaand bedrijf over te nemen. Er wordt een eenmalige subsidie van € 80.000 verstrekt (vestigingssteun). Om het overnameproces verder te vergemakkelijken, heeft mijn voorganger vorig jaar een kenniscentrum geopend waar jongeren terecht kunnen voor ondersteuning en begeleiding bij deze overname. Daarnaast kunnen jonge boeren via het Investeringsfonds Duurzame Landbouw (IDL) profiteren van hogere tarieven om hun bedrijf toekomstbestendig te maken. Ten slotte is er het programma Voor de Volgende Generatie, dat op initiatief van het NAJK tot stand is gekomen.

15

Kunt u aangeven hoeveel investeringen in woningbouw, infrastructuur en lokale bedrijvigheid momenteel stilliggen als gevolg van stikstof- en PFAS-beperkingen, specifiek in landelijke gemeenten?

Antwoord

Het verkrijgen van een natuurvergunning is voor veel ondernemers lastig. Dit leidt tot vertraging en onzekerheid. Hoeveel ondernemers dit precies betreft en hoeveel investeringen daarmee gemoeid zijn, is niet eenvoudig te beantwoorden. Bij vergunningverlening en investeringsbeslissingen spelen immers meer factoren een rol dan stikstof en PFAS alleen, zoals netcongestie en andere ruimtelijke of maatschappelijke randvoorwaarden. Een uitsplitsing naar landelijke gemeenten is bovendien niet beschikbaar. Er bestaat geen landelijke registratie die stilliggende investeringen op dat detailniveau bijhoudt, uitgesplitst naar gemeentecategorie en oorzaak. Voor een kwantitatief beeld van de economische schade op nationaal niveau verwijs ik naar het onderzoek van SEO Amsterdam en CE Delft, aangeboden aan de Tweede Kamer bij brief van de Minister van Economische Zaken van 2 juli 2025 (Kamerstuk 35 334, nr. 403). Voor de woningbouw specifiek toont de Nationale rapportage randvoorwaarden woningbouw 2025 van het Interprovinciaal Overleg (oktober 2025) dat stikstof het grootste knelpunt is voor woningbouw. Meer dan de helft van alle geplande woningbouw ligt binnen vijf kilometer van

stikstofgevoelige natuur waar vergunningverlening beperkt of niet meer mogelijk is.

16

Hoe beoordeelt u het risico dat het verdwijnen van agrarische bedrijven leidt tot verdere verschraving van het voorzieningenniveau in dorpen, waaronder winkels, openbaar vervoer en basisscholen?

Antwoord

Op dit moment zie ik daarvoor nog geen concrete aanwijzingen. Maar ik vind het van belang om hier scherp op toe te zien. Een aantal lopende onderzoeken kan hier (mogelijk) dieper inzicht in geven. Het gaat om een aantal casestudies die de WUR momenteel doet naar sociaaleconomische impact van (met name) stoppers voor regio's en gebieden, en de Maatschappelijke Verkenning Landelijk Gebied, waaraan PBL momenteel de basis legt en waarmee de wensen en waarden voor een toekomstbestendig landelijk gebied worden verkend (tussenrapportage: 2026, eindrapport 2028).

17

Waarom kiest u primair voor krimpmaatregelen in de landbouw, terwijl innovatieve technieken en doelsturing volgens veel ondernemers onvoldoende ruimte krijgen?

Antwoord

In de Ministeriële Taskforce werkt het kabinet een maatregelenpakket uit om te komen tot een emissiereductie van ammoniak van 42–46% in 2035 ten opzichte van 2019. Het kabinet kijkt daarbij in eerste instantie naar het terugdringen van emissies op bedrijfsniveau. Daartoe werkt het kabinet bedrijfsspecifieke emissienormen voor ammoniak en broeikasgasemissies uit, die met managementmaatregelen en stalaanpassingen ingevuld kunnen worden. Om handelingsperspectief te bieden, heeft het kabinet financiële middelen beschikbaar gesteld om ondernemers te ondersteunen bij het nemen van deze maatregelen. Daarnaast kijkt het kabinet in de uitwerking van het maatregelenpakket ook naar maatregelen als vrijwillige bedrijfsbeëindiging en afroeping van dierrechten bij verhandeling, zodat het aantal dierrechten wordt verminderd en daarmee de aanvullende benodigde emissiereductie wordt gerealiseerd.

18

Bent u bereid een «plattelandstoets» in te voeren, waarbij nieuw stikstof- en PFAS-beleid vooraf wordt beoordeeld op sociaaleconomische gevolgen voor landelijke gebieden?

Antwoord

Zoals ook in het antwoord op vraag 12 is aangegeven, wordt op dit moment een plattelandsbeleidsonderzoek uitgevoerd door de OESO. Een onderdeel van het onderzoek is het naar de Nederlandse situatie vertalen van het concept «rural proofing»: dit betekent het borgen dat beleid aansluit bij de context en opgaven voor het platteland. Het onderzoek geeft zo mede invulling aan de motie-Van der Plas (TK 36 410, nr. 121), waarin het kabinet wordt verzocht de kansen voor een plattelandstoets te onderzoeken. Alvorens hier een toezegging op te doen, wil ik de uitkomsten van het OESO-onderzoek afwachten.

Welke gevolgen verwacht u voor de voedselproductie, voedselzekerheid en afhankelijkheid van import wanneer een substantieel deel van de Nederlandse landbouwproductie verdwijnt?

Antwoord

De beschikbaarheid van voedsel is het resultaat van een combinatie van eigen productie en import. Deze combinatie maakt een diverse, voedzame, betaalbare en stabiele voedselvoorziening mogelijk. Volledige afhankelijkheid van enkel eigen productie of van enkel import maakt onze voedselzekerheid inefficiënt en kwetsbaar, en is dus ook niet wenselijk. Het is voor de voedselzekerheid in Nederland daarentegen niet vereist dat de omvang of samenstelling van de land- en tuinbouw per se ongewijzigd blijft, omdat wij onderdeel zijn van de Europese interne markt en omdat er binnen onze voedselvoorziening mogelijkheden zijn voor productsubstitutie.

20

Kunt u toelichten hoe u voorkomt dat Nederlandse productie wordt vervangen door import uit landen met lagere milieu- en dierenwelzijnsnormen, waardoor wereldwijd mogelijk juist méér emissies ontstaan?

Antwoord

Als open handelsland profiteren Nederland en de landbouwsector van internationale handel. Met betrekking tot import geldt dat veel factoren van invloed zijn op het verschuiven van handelsstromen, waaronder geopolitieke ontwikkelingen. De importstroom van landbouwproducten uit derde landen wordt op Europees niveau gereguleerd door een stelsel van heffingen, tariefquota en vrijwaringsclausules, mede ter bescherming van de concurrentiepositie van de Europese landbouwproductie. Deze importstroom uit derde landen betreft grotendeels producten die niet of onvoldoende in Europa worden geproduceerd. De meeste handel in Nederlandse landbouwgoederen, zowel import als export, is met de ons omringende Europese lidstaten. Nederland speelt een belangrijke rol in internationale handelsketens, als producent, verwerker en doorvoerland. Het grootste deel van onze landbouwimport (72%) is bestemd voor doorvoer en wordt onbewerkt, bewerkt of als nieuw product verder geëxporteerd. Binnen de interne markt gelden grotendeels gedeelde Europese milieu- en dierenwelzijnsregels. Met betrekking tot derde landen zet het kabinet zich in op het verhogen van standaarden op multilateraal niveau, zoals binnen de Wereldorganisatie voor diergezondheid (WOAH), op bilateraal niveau, zoals middels bindende duurzaamheids- en dierenwelzijnsstandaarden in EU-handelsakkoorden, en in het uiterste geval op unilaterale EU-regelgeving die voor alle import geldt, om het gelijke speelveld voor Europese en Nederlandse boeren te versterken. Tegelijkertijd kan Nederland ervoor kiezen om op onderdelen aanvullende nationale eisen te stellen. Deze keuzes worden gemaakt vanuit maatschappelijke doelen, zoals de transitie naar een duurzamere landbouw en verbetering van dierenwelzijnsstandaarden. Daarbij wordt een afweging gemaakt tussen de beoogde maatschappelijke meerwaarde en de gevolgen voor de concurrentiepositie van Nederlandse landbouw.

In hoeverre acht u het rechtvaardig dat boerenbedrijven met legaal verleende vergunningen alsnog geconfronteerd worden met ingrijpende beperkingen of beëindiging van hun bedrijfsvoering?

Antwoord

Om Nederland van het slot te halen, is het noodzakelijk dat alle sectoren een bijdrage leveren aan de voor de natuur noodzakelijke emissiereductie voor stikstof en de aanpak van andere drukfactoren. Bij de totaalaanpak hiervoor van dit kabinet staan een goed toekomstperspectief voor de landbouwsector en de ondersteuning van de boer centraal, zoals ook aangekondigd in de kamerbrief van maart van dit jaar. Het kabinet verwacht de Kamer voor de zomer te informeren over de wijze waarop daar in de totaalaanpak verder invulling aan wordt gegeven.

22

Welke mogelijkheden ziet u om PAS-melders, mkb-bedrijven en familiebedrijven sneller rechtszekerheid te bieden?

Antwoord

Het maatregelpakket voorziet in een reductie van stikstofdepositie op overbelaste stikstofgevoelige natuur. Daar waar voldoende gereduceerd wordt zodat behoud geborgd is, kan vergunningverlening in den brede op gang komen.

Het maatwerk uit het legalisatieprogramma PAS-melders is erop gericht om tot oplossingen voor PAS-melders te komen. De regelingen voor maatwerk in het programma kunnen PAS-melders helpen om hun bedrijf in een vergunbare situatie te krijgen. De opvolger van het legalisatieprogramma PAS-melders wordt voor de zomer door het kabinet vastgesteld.

23

Waarom wordt in de monitoringrapportages vooral gestuurd op ecologische indicatoren, terwijl sociaaleconomische indicatoren volgens de leden van de BBB-fractie onderbelicht blijven?

Antwoord

De voornaamste focus van het Psn is stikstofreductie en natuurherstel, kortgezegd: natuurdoelen. Daarbij streeft het kabinet uiteraard wel naar de balans tussen natuur, economie en sociale structuur in plattelandsgebieden. Zoals vanuit de Omgevingswet is verplicht, zijn bij de vaststelling van het programma de mogelijke sociaaleconomische gevolgen in beeld gebracht. De monitoringsrapportages brengen in beeld, welke gevolgen de maatregelen van het programma (kunnen) hebben een aantal sociaaleconomische thema's.

Aandacht voor sociaaleconomische aspecten ziet het kabinet als essentieel onderdeel van het beleid om landbouw en natuur in evenwicht te brengen en de vergunningenproblematiek op te lossen. Het beleid op dit vlak pakt het kabinet de komende tijd op met medeoverheden en diverse andere organisaties.

Bent u bereid expliciet te onderzoeken wat de gevolgen zijn van gedwongen bedrijfsbeëindiging voor mentale gezondheid, gezinsproblematiek en het aantal zelfdodingen binnen de agrarische sector?

Antwoord

Gedwongen beëindiging is geen onderdeel van het kabinetsbeleid. Wel worden al op verschillende manieren mogelijke sociale effecten rond de landbouwtransitie in de gaten gehouden, zie ook het antwoord op vraag 10.

Hoe verhoudt het huidige beleid zich volgens u tot het uitgangspunt van een vitaal platteland zoals vastgelegd in eerdere beleidsstukken en regionale ontwikkelagenda's?

Antwoord

De landbouw is van groot belang voor een vitaal platteland. Boerenbedrijven zorgen voor werkgelegenheid op het platteland, beheren het landschap en werken mee aan natuurbeheer en biodiversiteit. Tegelijkertijd zijn er grote veranderingen nodig in de landbouw en het landelijk gebied om deze toekomstbestendig te maken. De sociaaleconomische effecten daarvan houden we scherp voor ogen in het beleid. Van belang is om de regionale uitdagingen, zoals het herbestemmen van gronden, het op peil houden van werkgelegenheid en het behoud van sociale cohesie, in samenhang aan te pakken met andere vraagstukken die regionaal spelen.

Het ondersteunen van boeren bij de benodigde veranderingen en een inzet op een sociaal en economisch vitaal platteland zijn daarom integraal onderdeel van de samenhangende aanpak landbouw, natuur en stikstof die het kabinet momenteel in de periode tot de zomer concretiseert. Dit zal voortbouwen op al ingezet Rijksbeleid zoals het Nationaal Programma Vitale Regio's en waar mogelijk wordt aangesloten op regionale ontwikkelagenda's, zoals de Regio Deals. Op deze manier kunnen we de leefbaarheid van plattelandsregio's de komende jaren versterken, wat van direct belang is voor alle inwoners en gebruikers van het landelijk gebied.

Welke concrete garanties kunt u geven dat toekomstige generaties boeren nog een rendabele toekomst hebben in Nederland?

Antwoord

De agrarische sector is en blijft een belangrijke sector voor Nederland, waarin boeren met passie, vakmanschap en ondernemerschap werken aan een kwalitatief hoogwaardig en duurzaam voedsel en het beheer van ons landschap. Het voedselsysteem in Nederland staat tegelijk ook voor grote uitdagingen. De oplossingen zullen veel vragen van zowel de primaire sector, de keten als de overheid. Wanneer we de uitdagingen die voor ons liggen samen aanpakken, zal er ook voor boeren ruimte zijn om te ondernemen en te investeren in de toekomst van hun bedrijf. Het kabinet heeft speciale aandacht voor jonge boeren en tuinders om vergrijzing tegen te gaan en hen te ondersteunen in het opbouwen en door ontwikkelen van toekomstbestendige agrarische bedrijven. In de ministeriële taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof heeft het kabinet

aandacht voor deze uitdagingen, de oplossingen en het benodigde toekomstperspectief voor de agrarische sector en de toekomstige generaties boeren.

27

Kunt u toelichten waarom natuurdoelen in sommige gevallen zwaarder lijken te wegen dan het behoud van economische en sociale structuur in plattelandsgebieden?

Antwoord

De voornaamste focus van het Psn is stikstofreductie en natuurherstel, natuurdoelen. Daarbij streeft het kabinet uiteraard wel naar de balans tussen natuur, economie en sociale structuur in plattelandsgebieden. De sociale en economische structuur van het platteland heeft meer de focus in andere programma's en beleidskaders.

28

Bent u bereid om bij toekomstige besluitvorming expliciet het maatschappelijk draagvlak onder inwoners van het platteland mee te wegen, en zo ja, op welke wijze?

Antwoord

Maatschappelijke betrokkenheid, in het bijzonder onder inwoners, ondernemers en regionale organisaties op het platteland, is een wezenlijk onderdeel van een succesvolle aanpak van de opgaven op het gebied van landbouw, natuur, water en stikstof.

De ministeriële taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof heeft daarom de opdracht om niet alleen de ecologische, economische en juridische effecten van voorgenomen maatregelen in beeld te brengen, maar ook de maatschappelijke gevolgen voor betrokken regio's en gemeenschappen. Bij besluitvorming zal het kabinet de maatschappelijke gevolgen en het draagvlak expliciet meewegen.

Bij de uitwerking van de diverse onderwerpen uit de samenhangende aanpak is participatie een integraal onderdeel van het beleidsproces. Voor het onderwerp zonering bijvoorbeeld, zal actief met sectorpartijen en natuurpartijen worden opgetrokken om te bezien wat nodig is in de ondersteuning om de zonering haalbaar te maken voor individuele agrariërs. Bovendien worden inwoners, ondernemers, boeren en regionale partijen, zoals nu al in veel gebieden gebeurt, betrokken bij de uitwerking in bredere gebiedsprocessen. Ook het structurele overleg met de landelijke vertegenwoordigers zal in de fase van uitwerking worden voortgezet. Daarnaast zal voor enkele trajecten formele (wettelijk verplichte) participatie nodig zijn, in de vorm van een internetconsultatie of een zienswijzeprocedure.

29

Hoe voorkomt u dat de combinatie van stikstof-, klimaat-, water- en PFAS-maatregelen leidt tot een stapeling van lasten waardoor agrarische ondernemers financieel en sociaal vastlopen?

Antwoord

Eén van de uitgangspunten van de aanpak van het kabinet is om de verschillende opgaven zoveel mogelijk in onderlinge samenhang en synergie op te pakken, zoals ook gesteld in de kamerbrief van 27 maart

van dit jaar. Dit om zoveel mogelijk te voorkomen dat agrarische ondernemers steeds opnieuw worden geconfronteerd met nieuwe uitdagingen. Het kabinet realiseert zich dat er veel verschillende doelstellingen op de agrarische sector van toepassing zijn en dat dit veel vraagt van de agrarische ondernemers. Daar wil dit kabinet hen daarom ook zo goed als mogelijk in ondersteunen. Een fors deel van het stikstoffonds dat dit kabinet heeft ingesteld, is daarom ook gericht op het ondersteunen van agrarische ondernemers, met onder andere subsidiëring, incidentele compensatie, advies en kennisverspreiding en flankerende maatregelen. Hierin is specifieke aandacht voor het ondersteunen van bedrijven bij de benodigde extensivering in gebieden met complexe uitdagingen, zoals de zones rondom kwetsbare Natura-2000 gebieden en de kwetsbare watergebieden. In de ministeriële taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof werkt het kabinet de invulling van dit pakket aan ondersteunend beleid verder uit. Daarbij heeft het kabinet aandacht voor zowel de financiële als sociale gevolgen van het beleid dat wordt ingevoerd.

30

Welke lessen trekt u uit de signalen van provincies en gemeenten dat het huidige beleid leidt tot bestuurlijke stilstand, vergunningenproblematiek en verlies van vertrouwen in de overheid?

Antwoord

Het kabinet neemt de verschillende signalen van provincies en gemeenten, maar ook van de waterschappen, zeer serieus. Zij onderstrepen de noodzaak van een aanpak die niet alleen juridisch houdbaar en effectief is, maar ook praktisch uitvoerbaar moet zijn.

Een belangrijke les is dat langdurige onzekerheid over vergunningverlening grote gevolgen heeft voor maatschappelijke en economische ontwikkelingen. Daarom zet het kabinet, conform de afspraken in het coalitieakkoord, in op een samenhangende en voorspelbare aanpak van de opgaven op het gebied van landbouw, natuur en stikstof. De ministeriële taskforce heeft daarbij de opdracht om oplossingen uit te werken die bijdragen aan zowel natuurherstel als maatschappelijke en economische ontwikkeling.

De medeoverheden geven aan dat zowel regie vanuit het Rijk nodig is, als een intensieve samenwerking naar het resultaat. Het kabinet werkt daarom intensief samen met provincies, gemeenten en waterschappen en pakt de regie waar nodig met het oog op uniformiteit en het behalen van de doelen. Zaken als uitvoerbaarheid, gebiedskennis en bestuurlijke haalbaarheid worden daarbij nadrukkelijk betrokken bij de beleidsvorming. Dat gebeurt vanuit de eigen rol en verantwoordelijkheid van elk overheidsorgaan.

Ten slotte ziet het kabinet herstel van vertrouwen als een randvoorwaarde voor succesvolle besluitvorming. Dat vraagt om heldere keuzes, transparante communicatie, realistische termijnen en een betrouwbare overheid die gemaakte afspraken nakomt. Deze uitgangspunten vormen een belangrijk onderdeel van de aanpak van de ministeriële taskforce en de verdere uitwerking ervan.

31

Kunt u uiteenzetten welke economische sectoren indirect geraakt worden door de krimp van de landbouw, zoals transport, loonwerk, techniek, veevoer, retail en horeca op het platteland?

Antwoord

In het rapport is met name aandacht besteed aan het veehouderijcomplex. Dit complex bestaat uit twee delen. Het eerste deel is het grondgebonden veehouderijcomplex, dat gespecialiseerde melkveebedrijven, andere graasdierbedrijven zoals schapen, paarden en geiten, en ketenpartijen zoals slachterijen, de zuivelindustrie, en toeleveranciers en distributiebedrijven omvat die aan deze primaire bedrijven of verwerkende industrieën leveren. Het tweede deel zijn de leveranciers, onder andere de loonwerkbedrijven, de kunstmest- en veevoederindustrie en zakelijke dienstverleners zoals adviesbureaus en accountants. Een krimp van de veestapel zou in theoretische zin kunnen leiden tot een daling van 1,7–3,1% in toegevoegde waarde en 1,7–3,0% in werkgelegenheid op basis van het agrocomplex binnenlandse grondstoffen. Hierbij is aangenomen dat de afname van de veestapel zich vertaalt in eenzelfde afname van de toegevoegde en werkgelegenheid in met de veehouderijen verbonden bedrijven. In welke mate deze sectoren daadwerkelijk geraakt worden, hangt volgens het rapport af van de mate waarin bedrijven zich (deels) aanpassen aan de veranderende omstandigheden, bijvoorbeeld zich te heroriënteren op markten buiten Nederland.

32

Hoe beoordeelt u het risico op toenemende polarisatie tussen stad en platteland als gevolg van het huidige stikstofdebat?

Antwoord

Ik constateer dat polarisatie de afgelopen jaren zichtbaarder is geworden in het publieke debat, ook rondom het stikstofvraagstuk. Tegelijkertijd blijkt uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) dat, hoewel Nederlanders zich zorgen maken over polarisatie, de inhoudelijke tegenstellingen niet per se zijn toegenomen. Wel laten studies zien dat gevoelens rond niet gezien of gehoord te worden sterker leven op het platteland dan in stedelijke gebieden. Dergelijke gevoelens kunnen polarisatie versterken.

Het kabinet hecht eraan signalen uit de samenleving, waaronder die van het platteland, serieus te nemen en hierover in gesprek te zijn en blijven. Daarom heb ik de afgelopen maanden veelvuldig gesproken met een breed palet aan partijen, waaronder boeren, medeoverheden, maatschappelijke organisaties en inwoners. Zelf ga ik veel op werkbezoek om kansen, uitdagingen en zorgen die op het platteland spelen goed te begrijpen en daar ook op te acteren. Een inzet op een sociaal en economisch sterk platteland is dan ook een van de pijlers binnen de aanpak. De stikstofproblematiek raakt verschillende groepen in de samenleving, elk op een andere manier. De beperkte ruimte voor economische en maatschappelijke ontwikkelingen raakt verschillende activiteiten, overheden en bedrijven. Met name in de agrarische sector is er veel onzekerheid en dat werkt door in plattelandsgemeenschappen. En er zijn grote zorgen over de staat van de natuur, wat maakt dat natuurorganisaties naar de rechter stappen. Het kabinet heeft aangekondigd om vóór de zomer aanvullende stappen te zetten binnen een samenhangende aanpak van Landbouw, Natuur en Stikstof. Deze aanpak moet recht doen aan verschillende belangen in de samenleving, met als doel de natuur te versterken, perspectief te bieden aan betrokken sectoren en op termijn weer ruimte te creëren voor stapsgewijze vergunningverlening. Om een doorbraak te realiseren zullen impactvolle besluiten nodig zijn. Ik heb oog voor de verschillende belangen en onderhoud overleg met maatschappelijke partijen en medeoverheden, wat bijdraagt aan een zorgvuldig

afgewogen aanpak om het risico op polarisatie rond dit onderwerp te beperken.

33

Bent u bereid om, naast ecologische doelstellingen, ook harde sociaaleconomische randvoorwaarden op te nemen in toekomstige evaluaties van het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering?

Antwoord

In het huidige Psn is rekening gehouden met de verwachte sociaaleconomische effecten van de daarin opgenomen maatregelen en de weging van de haalbaarheid en betaalbaarheid van die maatregelen (zoals ook is geregeld in artikel 4.27 van het Besluit Kwaliteit Leefomgeving). Er wordt momenteel gewerkt aan een nieuwe versie van het Psn waarbij dit ook gebeurt. Die effecten zijn ook onderdeel van de huidige evaluatie en zullen ook onderdeel uitmaken van toekomstige evaluaties. In het antwoord op vraag 12 en 13 is toegelicht op welke punten de sociaalecologische rapportage is gericht.

34

Bent u bekend met de paradox dat Nederlandse boeren momenteel geconfronteerd worden met schaarste en extreem hoge prijzen voor kunstmest, waarvan de productie bovendien zeer energie intensief is en gepaard gaat met een hoge CO₂-voetafdruk, terwijl zij tegelijkertijd hoogwaardige kunstmestvervangers (RENURE) produceren die zij vanwege knellende Europese regelgeving niet volledig mogen benutten?

Antwoord

Ik zie inderdaad dat kunstmestprijzen sinds dit jaar significant zijn gestegen. Tegelijkertijd is de Nitraatrichtlijn begin dit jaar al aangepast, waardoor bepaalde RENURE-producten onder voorwaarden boven de gebruiksnorm dierlijke mest (binnen de totale stikstofgebruiksnorm) mogen worden gebruikt.

35

Bent u bereid om, in het licht van de leveringszekerheid van nutriënten en de noodzakelijke energiereductie, bij de Europese Commissie met verhoogde urgentie te pleiten voor de onmiddellijke erkenning van RENURE als kunstmestvervanger bovenop de dierlijke mestnorm van 170 kg N/ha?

Antwoord

Zoals hierboven aangegeven, is het sinds begin dit jaar reeds onder de Nitraatrichtlijn toegestaan onder voorwaarden bepaalde RENURE producten als kunstmestvervanger te gebruiken.

36

Kunt u bevestigen dat het maximaal inzetten van RENURE direct bijdraagt aan de strategische autonomie van de Europese landbouw, doordat de afhankelijkheid van fossiele grondstoffen en aardgas voor kunstmestproductie wordt verkleind?

Antwoord

Dat kan ik bevestigen.

37

Welke concrete belemmeringen ziet u nog om op nationaal niveau, eventueel via een proefstatus of vooruitlopend op EU-besluitvorming, het gebruik van RENURE deze zomer al ruimer toe te staan ter vervanging van kunstmest?

Antwoord

Momenteel wordt gewerkt aan de implementatie via nationale regelgeving om het gebruik van RENURE, conform de Nitraatrichtlijn, mogelijk te maken. Deze regelgeving verwacht ik binnen een termijn van enkele weken te kunnen publiceren.